

ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ ОДЕЉЕЊА СПЕЦИЈАЛНЕ ПОЛИЦИЈЕ О СУЗБИЈАЊУ ДЕЛАТНОСТИ КОМУНИСТИЧКОГ ПОКРЕТА ОТПОРА У БЕОГРАДУ ТОКОМ 1941.

Апстракт: Документ који овом приликом објављујемо представља извештај Одељења специјалне полиције Управе града Београда о раду припадника овог одељења на сузбијању делатности комунистичког покрета отпора у Београду током 1941. Извештај се чува међу списима Историјског архива Београда, а похрањен је у фонду Управа града Београда, Одељење специјалне полиције и није до сада објављиван.¹

Кључне речи: Србија, Београд, Други светски рат, колаборација, Одељење специјалне полиције, IV одсек, комунистички илегалци

Примарни циљ илегалне Комунистичке партије Југославије (КПЈ), у предратном периоду, био је подизање револуције, преузимање власти и образовање државног уређења по совјетском обрасцу, што је утицало на то да комунисти буду третирани као „дефетистички елемент“ и да један од најважнијих сегмената рада полицијских органа Краљевине буде борба против комунизма.² Четврти одсек Одељења опште полиције Управе града Београда (УГБ)³ био је носилац антикомунистичке борбе на територији главног града и орган чији су службеници били најбољи познаваоци организационе структуре, кадрова и метода рада КПЈ. Београдски полицајци упуслени на овом задатку константно су пратили активност и формирали картотеку познатих комуниста, убацивали поверенике, вршили претресе, а често, у жељи да дођу до признања, примењивали су и прекомерну силу. Наведене

1 Историјски архив Београда (даље: ИАБ), Управа града Београда (даље: УГБ), Одељење специјалне полиције (даље: СП), IV-107.

2 Коста Николић, *Бољшевизација Комунистичке партије Југославије 1919–1929. Историјске последице*, Београд, 1990, стр. 87.

3 Поделом земље на бановине 1929. и Уредбом о устројству и делокругу рада Управе града Београда из јануара 1930, одређено је да општине Београда, Панчева и Земуна чине посебну управну целину под надзором УГБ-а. На челу УГБ-а налазио се управник, а њена функција била је вршење опште-управне и државне-полицијске власти. Бранислав Божовић, *Београд између два светска рата. Управа града Београда 1918–1941*, Београд, 1995, стр. 158–163.

мере су доводиле до провала у партијским и скојевским организацијама, почевши од ћелија до врха КПЈ, али и до спорадичних оружаних обрачуна између полиције и фанатизованих комуниста.⁴ Овај „подземни рат“ између комуниста и полиције прекинули су априлски догађаји 1941. У краткотрајном рату нестала је Краљевина Југославија, а њена територија подељена је између Немачке и њених савезника. Умањена територија Србије стављена је под немачку окупациону управу, а Београд је постао центар окупационе управе.

Без обзира на наведене околности, КПЈ је наставила свој рад. У периоду од априла до јуна 1941. београдски комунисти поново су повезали редове покидане у Априлском рату и организациону структуру прилагодили новонасталим условима. Успостављен је Месни комитет (МК) КПЈ за Београд и МК СКОЈ-а за Београд. Београдски комунисти су са струковне поделе прешли, у потпуности, на територијалну – образовано је седам партијских и скојевских рејона. Обновљен је и рад техничког апарата и Црвене помоћи.⁵

Однос београдских комуниста према окупатору и колаборационистима у првим месецима окупације био је у складу са тренутном политичком платформом КПЈ према којој је Други светски рат окарактерисан као империјалистички. Један од првих задатака комунистичких илегалца под окупацијом био је растурање Првомајског прогласа, као и прогласа упућеног окупационим војницима. Наведене прогласе београдски илегалци убацивали су у објекте које је заузео немачки окупатор.⁶

Од напада Немачке на Совјетски Савез 22. јуна 1941, КПЈ је била на линији окупљања свих снага спремних да се боре против окупатора под водством КПЈ. Од комуниста је тражено да изводе акције које би наносиле штету и парализовале функционисање окупационог и колаборационистичког апарата. Београдски илегалци од овог периода до септембра исте године изводе, према нашем истраживању, укупно 62 најразличитије акције.⁷

Репресија окупатора натерала је КПЈ у Београду да од септембра 1941. промени облик борбе. Нов модел пронађен је у извршавању атентата на окупаторске и колаборационистичке органе и званичнике, те поверенике полиције. Сви рејонски активи добијају директиву да формирају ударне групе. Замишљено је да се ове јединице састоје од два до четири члана, са задатком да врше ликвидације и разоружавају немачке и колаборационистич-

---

4 Ивана Добривојевић, *Државна репресија у доба диктатуре краља Александра 1929–1935*, Београд, 2006, стр. 259–260.

5 Раде Ристановић, *Акције комунистичких илеглаца у Београду 1941–1942*, Београд, 2013, стр. 67–80.

6 Раде Ристановић, *н. д.*, стр. 78, 79.

7 Најчешће су спровођене акције паљења новина, моторних возила, пресецања телекомуникационих линија и оружаних напада на војнике и полицијске органе: Раде Ристановић, *н. д.*, стр. 243.

ке војнике. Од септембра до краја 1941. изведено је 15 акција оваквог карактера.⁸

Пљачке које су се појавиле одмах по априлском бомбардовању и тежња окупатора да, због похода на Исток, на окупираном подручју држи што мањи број војника, створили су београдским полицајцима могућност да брзо пронађу „новог послодавца“. Једна од првих наредби немачког окупатора у Београду била је да „државне и општинске власти, полиција и школа“ наставе да раде јер ће „тима служити сопственом становништву“.⁹ Указом фелдкоманданта Фон Кајзенберга од 21. априла Драгомир Драги Јовановић постављен је за изванредног комесара Београда.¹⁰ Према Јовановићевој „Наредби о устројству и делокругу полиције у Београду“ од 25. априла, овај полицијски орган преузео је делокруг рада предратне УГБ тј. био је врховни управно-полицијски орган на територији Београда. Како на то указује публициста Бранислав Божовић, у складу са новим условима под окупацијом, извршене су и одређене измене „у погледу организације и делокруга рада: спајање организационих и радних јединица, изостављање неких послова из ранијег делокруга рада“.¹¹ Једна од промена било је преименовање предратног Одељења опште полиције у Одељење специјалне полиције, у чију надлежност су ушли „сви послови из полицијског делокруга нарочито наређених, а углавном из области делокруга бившег одељења опште полиције, раније Управе града Београда“.¹² По овом принципу, београдска полиција је функционисала до 9. маја, када је новообразовани Савет коме-

8 Исто, стр. 186–216.

9 Општинске новине, бр. 12, 24. 4. 1941, стр. 2.

10 Драгомир Јовановић је рођен 1902. у Пожаревцу. Завршио је Правни факултет. Почетно полицијско искуство стицао је у београдским *квартовима* и на поверљивим пословима у краљевом двору и Народној скупштини. Зенит у предратној каријери је доживео именованем за шефа Одељења опште полиције. У два наврата је умало остао без службе. По окупацији, осим функције управника града, обављао је дужност председника београдске општине и шефа Српске државне безбедности. Напустио је Србију у октобру 1944, а југословенским властима изручен у априлу 1945. Осуђен је пред Војним већем Врховног суда 15. јула 1946. на смртну казну. Бранислав Божовић, *Управа и управници града Београда (1939–1944)*, Београд, 2011, стр. 334–340.

11 Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941–1944*, Београд, 2003, стр. 14.

12 Овој промени „кумовао“ је Драги Јовановић, који је по завршетку рата пред иследницима Озне изјавио да је ово била „чисто техничка измена“ јер „појам Општа полиција није одговарао структури самог одељења“. Као ни иследници Озне, ни ми нисмо спремни да поверујемо Јовановићу и по овом питању сагласни смо са једним од његових сарадника Сергијем Голубјевом. Овај руски емигрант разлоге за преименовање видео је у жељи окупатора и колаборациониста да овом делу београдске полиције на самом почетку окупације дају „специјални значај“. *Општинске новине*, бр. 13, 5. 4. 1941, 2; Војни архив (даље: ВА), Недићева архива (даље: Нда), ф. 7, д. 19; ИАБ, предмет Сергија Голубјева, 4224/МГ–626, 31.

сара донео одлуку о обнављању УГБ. „Сузбијање комунистичке акције и пропаганде“ поверено је људима који су и пре рата радили по „овој линији“, Божидару Бошку Бећаревићу,¹³ Радосаву Грујичићу, Браниславу Божићу и Стевану Штерићу.¹⁴ Коначну организациону форму Одељење специјалне полиције добило је 20. октобра 1941. усвајањем „Правилника о организацији и раду Одељења специјалне полиције“. Према овом правилнику званично је формиран „IV отсек за сузбијање комунистичке делатности“, који се састојао из четири реферата: први је био задужен да сузбија пропаганду, саботаже и „терористичке“ акције и врши надзор над затворском управом; други је имао задатак да врши надзор над средњошколцима, студентима и интелектуалцима, те проучава организациону структуру КПЈ; трећи је контролисао раднике и приватне намештенике; четврти је водио евиденцију притвореника одсека.¹⁵

Делатност овог одсека, до 22. јуна, била је у складу са политиком окупатора чија је суштина била праћење рада КПЈ, али не и хапшење њених припадника како не би биле угрожене припреме за напад на СССР. Најбољу потврду ове тезе добијамо анализом периодичних извештаја Одељења специјалне полиције од 12. маја до 10. јуна 1941. из којих се види да су београдски полицијаци пратили рад комуниста на територији УГБ, али нису предузимали мере којим би га ометале.¹⁶

Однос према комунистима измениће се из корена по отпочињању операције „Барбароса“. Прва хапшења уследила су 22. јуна када је у Београду ухапшено 161 лице, у чему су суделовали и службеници Одељења специјалне полиције.¹⁷ Од

13 Божидар Бећаревић (1910 – после 1950) рођен је у Десимировцу поред Крагујевца. Отпочео је своју полицијску каријеру 1932. Био је шеф Политичког одељења полиције у Крагујевцу, помоћник комесара пограничне полиције у Коториби. У мају 1940. прелази на рад у београдску полицију у IV одсек, где је, у кратком временском периоду, напредовао од референта до вршиоца дужности шефа одсека. По окончању Априлског рата, јавља се на дужност у УГБ. После смене Николе Губјарева именован је за шефа IV одсека и на овом положају остаје све до 4. октобра 1944, када је побегао из земље. На иницијативу југословенских власти, савезници га испоручују 1946. у Југославију, где му је пред Окружним судом у Београду, 1949, изречена смртна казна. Симо Ц. Ћирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944. Лексикон личности. Слика једне забрањене епохе*, Београд, 2009, стр. 57.

14 Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941–1944*, стр. 437.

15 *Исто*, стр. 452.

16 ИАБ, УГБ, СП, к. 589.

17 Овде је потребно нагласити да постоје неслагања у извештајима колаборационистичке и немачке полиције око броја ухапшених. Одељење специјалне полиције у свом годишњем извештају за 1941, који овом приликом објављујемо, наводи да је само у прва три дана, 22, 23. и 24. јуна, ухапшено 198 лица, док немачки извештај од 3. јула 1941. помиње 161 лице. Предност смо дали документу који је хронолошки ближи догађају, што не мора да значи да податак Специјалне полиције није тачан и да је можда, како наводи Бранислав Божовић, грешку у сабирању ухапшених начинио окупатор. ИАБ, УГБ, СП,

овог периода IV одсек представља главни ослонац окупационог система у борби против комунистичког покрета отпора и у овом домену његови службеници су, без сваке сумње, превазишли своје нацистичке „послодавце“.

Само у прве две године окупације, кроз истражни поступак овог одсека прошло је 8.440 лица. Према подацима сачуваних књига евиденције концентрационог логора на Бањици, УГБ је, од оснивања до распуштања овог логора, упутила у њега 4.456 особа, од чега је највише њих проследио IV одсек. Од лета 1942. службеници овог одсека учествују и у категоризацији конфинираних лица на Бањици, чиме, поред истражних, преузимају и ингеренције судских органа. Као резултат рада Божидара Бећаревића и његових колега дошло је и до неколико великих „провала“ београдске комунистичке организације у којима је ухапшено на десетине руководилаца, које су паралисале рад и приморавале на поновно повезивање редова КПЈ.¹⁸

Кључ „успеха“ за наведене резултате крије се у самим методама рада IV одсека. Службеници овог одељења вршили су константан надзор над радницима, службеницима, студентима, ђацима и осталим житељима главног града. Београдским улицама кружила је патролна служба и хапсила комунисте. Чиновници овог одељења су имали бројне поверенике преко којих су продирали у комунистичку организацију. Пре рата употреба физичке силе приликом ислеђивања била је једна од негативних појава која је приписивана припадницима IV одсека – током Другог светског рата попримила је још веће размере. Примењивање најразличитијих видова психичке и физичке тортуре било је саставни део ислеђивања, а било је случајева да су због примене оваквог „специјалног поступка“ поједини ухапшени преминули.¹⁹

Са остатком Недићеве владе у октобру 1944. побегла је и већина чиновника IV одсека. Победом антифашистичке коалиције, ослобођењем Југославије и доласком КПЈ на власт створили су се предуслови за процесуирање ратних злочинаца. На ред су дошли и службеници овог одсека. Како наводи Бранислав Божовић, Државна комисија за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача прикупила је обиман доказни материјал, али овај труд се показао као узалудан, јер већина кључних органа овог одсека није осетила „руку правде“.²⁰

IV-107; Бранислав Божовић, *Београд под комесарском управом 1941. године*, стр. 179.

18 Више о овој теми: Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1944; Београд у рату и револуцији 1941-1945*, I, II, Београд, 1984; *Logor Banjica. Logoraši. Knjige zatočenika koncentracionog logora Beograd-Banjica 1941-1944*, priredili Evica Micković, Milena Radojčić, I, Beograd, 2009.

19 Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, стр. 327, 328, 387-403.

20 Процесуиран је Божидар Бећаревић и неколицина чиновника и агената.

Вођење прецизне евиденције од есенцијалног је значаја за функционисање сваке политичке полиције. Службеници IV одсека педантно су водили предметна, лична и тематска досијеа, састављали извештаје, вршили преписке итд. Део ове архиве запленила је у Бечу Црвена армија и предала југословенским званичницима. Садржај саме грађе није био компатибилан са матрицом комунистичког режима према којој је народноослободилачка борба приказивана као непогрешива, а већина палих бораца као надљуди који одолевају свим методама тортуре и пред иследницима остају неми. Из наведених разлога овај материјал остао је дуго „под кључем“, те је писање о раду Одељења специјалне полиције било готово немогуће.²¹ До промена долази деведесетих година, отварањем овог фонда и објављивањем књига Бранислава Божовића *Београд између два светска рата, Београд под комесарском управом 1941, Специјална полиција у Београду 1941–1944.* и *Страдање Јевреја у Београду 1941–1944*, које су знатно испуниле ову историографску празнину. И поред радова овог аутора, који су пре свега у хеуристичком погледу беспрекорно утемељени, ова тема далеко је од истражене. Реконструкција делатности IV одсека на осталим деловима окупиране Србије, биографије њених службеника, те систематско објављивање грађе овог одсека, чине нам се као најважнији правци ка којима наша историографија треба да усмери даља истраживања како би се ова тема што боље сагледала. Годишњи извештај који овом приликом објављујемо коришћен је у историографској реконструкцији рада Одељења специјалне полиције у наведеним монографијама Бранислава Божовића, али према нашем сазнању није до сада објављиван у целости. Извештај није потписан, у једном његовом делу аутор наводи: „крз затвор Управе града Београда прошло је укупно 2.975 лица по разним политичким-дефетистичко комунистичким деликтима и то од 18 априла 1941 год., када сам као Управник града преузео дужност“, што јасно указује да је његов аутор управник града Београда Драгомир Драги Јовановић.²²

Остали службеници IV одсека успели су да искористе конфузно послератно време и продуже живот у иностранству. *Исто*, стр. 305–322.

- 21 Највећи део овог материјала (око 57 дужних метара) налазио се на „чувању“, али и у оперативној употреби код Републичког секретаријата за унутрашње послове све до 1968, када је предат Историјском архиву Београда. Градски архив омогућио је увид у ову грађу свим истраживачима тек деведесетих година. Део досијеа Одељења специјалне полиције похрањен је и у Војном архиву, Архиву Србије и Архиву Југославије.
- 22 ИАБ, УГБ, СП, IV–107.

УПРАВА ГРАДА БЕОГРАДА
Одељење специјалне полиције
Стр. Пов. II Бр. 35
4. јануар 1942. године

ПРЕДМЕТ: Годишњи извештај о развоју комунистичке акције у Београду и постигнутим успесима у сузбијању ове.

У горњем предмету част ми је поднети следећи извештај:

Да би се правилно оценила јака комунистичка акција у нашој земљи после слома Југославије, потребно је бар за две године уназад бацити поглед на развој овог илегалног покрета, у ком периоду су се одиграли догађаји од провразредног значаја по тај развој и то не само у нашој земљи, већ и на читавом Балкану уопште, што је у узрочној вези са догађајима код нас.

После многобројних провала комунистичке организације у нашој земљи у периоду од 1931–1935, уследио је VII Конгрес Коминтерне, у августа 1935, на коме су донете значајне одлуке, засноване највећим делом на искуствима из погрешних тактика Ком. партија појединих земаља, као Секција Коминтерне. Као што је познато, овај конгрес предвидео је одступање од бољшевичке линије у многоме, од чега се раније није смело одступити и прилагођавању политичке линије и пропаганде локалним потребама појединих земаља или крајева, а као најважније предвидео је масован рад и „политичко обухватање маса“.²³

Наша Ком. партија издала је у вези са овим читав низ илегалних брошура, којима су дата тумачења одлука VII Конгреса и најдетаљнија упутства за њихово прорађивање и практично примењивање. Међутим, добро организована обавештајна служба Управе града Београда и појединих полицијских власти у земљи у то доба, довела је до нових великих провала у периоду 1935–1938. Партијска илегална штампа правдајући многе неуспехе (покушај пребацивања добровољаца за Шпанију са бродом код Боке Которске, провала велике крагујевачке групе, провала црногорске групе, откривање Покрајинског Комитета за Србију и др.), истицала је слабо познавање теорије марксизма-лењинизма и нарочито се окомила на неспособност својих чланова за практично примењивање ове теорије, која се до тог доба углавном црпела из дела не лако разумљивих ни за интелектуалце, а камоли

23 Седми конгрес Коминтерне одржан је у Москви у периоду од 25. јула до 21. августа 1935. На њему је фашизам оцењен као највећа „опасност за раднички покрет“, донета је одлука да се напусти дотадашња „секташка оријентација комунистичког покрета“ и организује један широки антифашистички покрет. Нови курс Коминтерне донео је и заокрет у политици КПЈ. Врх КПЈ формулисао је нову политичку платформу чија је суштина била да се образује антифашистички народни фронт, али и напусти политика разбијања Југославије. *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд, 1985, стр. 130; Branislav Gligorijević, *Kominternu jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd, 1992, str. 321.

за радничке слојеве нашег народа, као главне носиоце ове идеологије. У време пада и разлаза у вођству КПЈ, а следствено томе и покушају прво са ликвидацијом Савеза комунистичке омладине Југославије, а затим и покушаја са ликвидацијом саме партије као илегалне организације, те легализовањем ове под видом Странке радног народа.

Међутим све више истицање политичког престижа СССР-а у међународном политичком животу, и поред краха совјетске политике у Шпанији, било је повод да се унутрашње прилике у нашој компартији скоро потпуно среде, из вођства искључе извесна лица и направи план за реорганизацију целокупног рада код нас у духу одлука VII Конгреса Коминтерне. Тако на једној страни стваране су чврсте илегалне организације, а на другој видео се масован политички рад и кроз штампу и кроз синдикалне организације, као и у многим другим видовима. У 1938 години у Москви су на нашем језику издата Лењинова дела, у специјалној редакцији намењеној пропаганди, која се путем поште и другим каналима пребацивала у нашу земљу. Градиво из ових књига, и ако специјално подешено, било је и сувише обимно и тешко схватљиво, а Коминтерна је преко својих агената форсирала идеолошко изграђивање кадрова знатно бржим темпом, тако да предстојећи међународни догађаји не би изненадили компартије појединих земаља.

У 1939 години код нас се рад знатно појачава. Одмах пада поновно организовање СКОЈ-а.²⁴ Специјални пропагандни одбор у ово доба (август 1939) у Москви издаје Историју Савеза Комунистичке партије (Бољшевика) на српском, хрватском и словеначком језику. Градиво у овој књизи је у ствари специјално пропагандно градиво припремљено за обучавање и идеолошко изграђивање кадрова. Убрзо се приступа разрађивању овог градива, те проучавању на састанцима партијских организација, које су тумачили политички зрели људи (студенти и осуђивани комунисти) сваки на свој начин. Практично пак, показало се, да се није могло много постићи, јер предавачи нису били у стању да ову теорију лако пренесу на организацију у оном обиму и са резултатом који је партија очекивала.

Увиђајући ово, партија је још на самом почетку 1940 године, организовала проучавање овог градива на врло широкој основи, ван партијских организација, код т.зв. симпартизерских група, стварајући „просветне групе“ од дипломираних филозофа и правника, које су после организоване у партију. Упоредо са овим стварају се и т.зв. „књижевни одбори“ који су припрема-

24 У периоду од 1937. до 1939. долази до обнове, реорганизације и промене метода рада СКОЈ-а. Како указује историчар Мирољуб Васић, образовано је ново руководство од централног до месног, које се борило против „уских и затворених ћелија комунистичке омладине“, већа пажња посвећена је раду међу „радничком омладином“, а све то у циљу „стварања актива СКОЈ-а као револуционарних језгара омладинског покрета“. *Miroљub Vasić, Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941*, Beograd, 1977, str. 479–485.

ли, издавали и штампали специјалну пропаганду литературу, а на чијим састанцима се такође проучавала Историја СКП/С. Како се ипак показало да проучавање овог градива и преношење на организације не иде у жељеном правцу, партија је половином 1940 године формирала специјалне курсеве за инструкторе. Било је три врсте свих курсева: централни, реонски и јединични. На Централном курсу који је организовао и био главни предавач Моша Пијаде, припремани су предавачи за реонске курсеве, а затим на овим инструктори за јединичне итд.²⁵

Већ саме политичке прилике у нашој земљи, нарочито после споразума са Хрватима, омогућиле су развој комунизма у пуној мери. Створане су професионалне организације – јединице (сктруковне) по градовима, а исто тако формиране су и јединице по селима, (Западна Србија, Далмација, Босна, Војводина).

У другој половини 1940 године, благодарећи режиму који је добрим делом саботирао настојања полиције на сузбијању комунизма, у читавој земљи одржане су годишње конференције свих Покрајинских комитета, затим годишња конференција Комунистичке партије Хрватске и Комунистичке партије Словеначке. Као најважнији пак долази пред крај 1940 године V Земаљска конференција СКОЈ-а и VI Земаљска конференција КПЈ.²⁶ Из објављених извора са појединих конференција могло се видети да је партија на формирању организација код радничких и интелектуалних слојева по градовима постигла врло добре резултате, а да је нарочито много постигнуто у раду са омладином. Главни недостатци у раду истицају су у неуспеху на формирању организација на селу и војсци, те су у том правцу издата посебна упутства за даљи рад.

Јачина комунистичког покрета у нашој земљи и успех, који је илегална штампа истакла у свим резолуцијама, видео се већ и

25 Моше Пијаде је рођен 4. јануара 1890. у Београду, где је стекао основно и средње образовање. У периоду од 1906. до 1910. студирао је сликарство у Паризу. Члан КПЈ постао је 1920. године, од када игра активну улогу у комунистичком покрету, а посебно у његовим гласилима. Ухапшен је 1925. и осуђен на 12 година робије. У затвору наставља револуционарну активност, организује илегалне школе за комунисте, преводи комунистичку литературу итд. Казна му је продужена 1934. на две године, а на слободу је пуштен 1939. За члана ЦК КПЈ изабран је на V земаљској конференцији 1939. Током Другог светског рата учествовао у доношењу најважнијих одлука као што су образовање народноослободилачких одбора, доношење Фочанских прописа, стварању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и др. По окончању Другог светског рата обављао је бројне функције: посланика Савезне народне скупштине, потпредседника Савезног извршног већа и др. Проглашен је за народног хероја Југославије 1953. Преминуо је у Паризу 15. марта 1957. *Narodni heroji Jugoslavije*, Beograd, 1982, str. 371–373.

26 Потребно је указати да је аутор извештаја погрешно навео да је 1940. одржана V земаљска конференција СКОЈ-а и VI земаљска конференција КПЈ. У Загребу је 8. и 9. септембра 1940. одржана VI земаљска конференција СКОЈ-а, а од 19. до 23. октобра исте године у околини Загреба одржана је V земаљска конференција КПЈ. *Miroљub Vasić, n. d., str. 661; Историја савеза комуниста Југославије*, стр. 170.

у томе, што су бар у Београду скоро свакодневно откриване разне организације чији је рад био заснован на широј основи. У таквој ситуацији затекао је земљу 27 марта 1941 године, кога дана је одржана седница потпуног Централног комитета КПЈ у Београду и успостављена веза са тадањом владом посредством министара Будисављевића и Чубриловића. Снага комунистичког покрета у Београду у многобројним демонстацијама и другим акцијама изражена је 26, 27 и 28 марта скоро до максимума, а због веза између партије и владе нису се могле предузети никакве мере противу најеминентнијих претставника КПЈ из целе земље, који су се тих дана нашли у Београду.

Објава рата од стране Немачке и бомбардовање Београда затекли су према томе многе важне комунисте у Београду, који су услед овога добрим делом отишли у унутрашњост ради пријављивања својим командама, јер је партија издала наређења, да се имају борити, без обзира на тадањи став и однос између Немачке и СССР-а. После капитулације у Београду су виђени многи комунистички прваци, осуђивани комунисти и компромитована лица. Међутим од стране окупаторских власти у Београду нису издата специјална наређења за хапшење ових лица, које је било апсолутно могуће извести, јер су се она тако рећи слободно шетали по Београду. С друге стране органи Управе града били су ненаоружани и према томе неспособни за предузимање ма какве озбиљније акције противу комуниста по својој иницијативи тако, да је 22 јуна, приликом објаве рата између СССР-а и Немачке, констатовано да су многи од ових лица, обавештена о постојећим догађајима, још 20 и 21 јуна напустила Београд и отишла у унутрашњост земље, где су затим формирали партизанске одреде.

И ако са врло ограниченим бројем својих органа, који су поред професионалне спреме били и идеолошки изграђени и спремни за борбу против комунизма, и ако без најосновнијих потреба – оружје, затвор, материјалне прилике и др. – Управа града приступила је рационалном чишћењу Београда од комуниста и у том правцу постигла је завидне резултате, који су обзиром на околности под којим је служба обављана, задовољавајући у сваком погледу.

Тако приликом прве рације на дане 22, 23 и 24 јуна ухапшено је укупно 198 лица, познатих комуниста, од којих 64 судом осуђиваних, 69 оптуживаних, 47 кажњаваних више пута због комунистичко-политичких акција и 18 истакнутих интелектуалних комунистичких првака и књижевника. Током даљих акција противу комуниста у самом Београду и најближој околини, Управа града је током 1941 године закључно са 31 децембром постигла следеће резултате:

Кроз затвор Управе града Београда прошло је укупно 2.975 лица по разним политичким-дефетистичко комунистичким деликтима и то од 18 априла 1941 год., када сам као Управник града преузео дужност.

I.- Упућено у логор укупно 510 лица, у који број спада:	
1.- Шпанских добровољаца	12
2.- Осуђиваних комуниста	104
3.- Суду оптуживаних комуниста	172
4.- полицијски кажњаваних и раније конфинираних	56
5.- комунистичких курира из унутрашњости	6
6.- ново откривених чланова партије	160
Сва ова лица су највећим делом стрељана.	
II.- Ново откривени чланови који нису превођени у логор већ ликвидирани из самог затвора:	
1.- Умрли-извршили самоубиство	5
2.- стрељаних из затвора	112
3.- побегло из затвора	11
III.- Убијено на терену:	
1.- Приликом покушаја бегства	4
2.- у нападу - сукоба са органима	2
IV.- У затвору се на дан 31 децембра 1941 године налазило:	
1.- Лица са утврђеним чланством у партији	32
2.- под истрагом као комуниста са још неутврђеном улогом у покрету	47
V.- Откривено и похватано конструктора паклених машина и заплењен материјал код њих и њихових сарадника:	
1.- конструктора мушких	3
2.- конструктора женских	
3.- помагача мушких	2
4.- помагача женских	3
Сва ова лица су стрељана. ²⁷	
VI.- Откривено атентатора на немачку војску и полицијске органе и то:	
1.- Ухапшено и стрељано	2 ²⁸
2.- откривено а налазе се у бегству	3

27 Почетком јула 1941, у експлозији до које је дошло услед, по свему судећи, лошег руковања експлозивом, повређен је Мате Видаковић. Полиција је ухапсила Видаковића, Даницу Цветковић и њену мајку Јелену. Крајем јула и почетком августа, догодиле су се још две експлозије у Београду, сличног карактера. Полиција је ухапсила и стрељала учеснике: Јована Божовића, Стевана Јанковића, Лазара Симића и Рахелу Барух. Постоје озбиљне индиције да су наведена лица, као и Видаковић, била део пункта Коминтерне. *Београд у рату и револуцији 1941-1945*, стр. 158, 159; Венцеслав Глишић, *Досије о Благоју Нешковићу*, Београд, 2011, стр. 31-32.

28 Ухапшени су 15. августа скојевац Милорад Покрајац, који је покушао да изведе атентат на немачког наредника Лапа, и члан КПЈ Јован Јанковић, један од атентатора који су покушали да убију агента Одељења специјалне полиције Животу Јеремића. Биографије Покрајца и Јовановића видети у: Раде Ристановић, *н. д.*, стр. 161-164, 168.

VII.- Откривено важнијих дела саботаже 17, од којих су:

1.- Расветљене и похватани починиоци за	10 случајева
2.- откривени починиоци у бекству	2
3.- неоткривени починиоци за	5

Лица ухаваћена као саботери су стрељана.

VIII.- откривено дело саботаже мањег значаја са највећим делом похватаних починиоца 11 случајева.

IX.- Пронађено оружје и експлозив:

- 1.- Пушака у три случаја
- 2.- револвер у 9 случајева
- 3.- експлозив у пет случајева
- 4.- бомбе у четири случаја

X.- Откривене партијске јединице и виши форуми:

A) У ПАРТИЈИ

1.- Неоформљених група:

а) интелектуалаца	3
б) радника	3
в) приватних намештеника	2

2.- Откривене јединице- ћелије:

а) интелектуалаца	4
б) радника:	

столарска ћелија 4,
металских радника 3,
обућарских радника 4,
обалских радника 3,
графичких радника 3,
бербера 3,
кројачких радника 7.

Укупно ћелија 27.

в) приватних намештеника	4 ћелије
г) државних чиновника	7 ћелија

3.- Реонски комитет руководства:

а) са похватаним свим члановима	2
б) са делимично похватаним члановима	2

4.- Откривен је Месни комитет партије за Београд и похватани сви његови чланови од којих 5 живих, док је шести убијен у сукобу приликом хапшења. И ова петорица су затим стрељана.²⁹

5.- откривен је Покрајински комитет Партије за Србију, а ухапшен је само један његов члан, док су остали после провале одбегли

29 У склопу септембарске провале у Београду службеници Одељења специјалне полиције открили су и чланове МК КПЈ за Београд. Ухапшени су Милош Матијевић, Вукица Митровић, Ђуро Стругар, Лука Шунка и Душан Грубач, а приликом покушаја хапшења убијен је Давид Пајић. *Београд у рату и револуцији 1941–1945*, Београд, 1984, стр. 242, 243.

у партизане и према писању дневне штампе од њих су двојица погинула.³⁰

Б) У САВЕЗУ КОМУНИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

1.- Откривено актива - реонских руководстава пет са око 80 чланова од којих је две трећине ухапшено и стрељано, док су остали натерани у бегство.

2.- Откривен је Месни Комитет Ској-а, са укупно 7 чланова, од којих су 4 ухапшена и стрељана а 3 у бекству.³¹

3.- Откривен је Покрајински Комитет СКОЈ-а за Србију, који је бројао пет чланова, од којих су два ухапшена, док се остали налазе у партизанима.

4.- Откривен је Централни Комитет СКОЈ-а и утврђена имена свих чланова, од којих су два ухапшена, док се остали налазе ван подручја Србије.³²

IX.- Ухапшен је један од чланова Покрајинског Комитета Партије за Војводину, који је дошао у Србију као делегат ради успостављања везе и договора за обједињавање терористичке акције на подручју Србије и Војводине.³³

XII.- Убиства и покушаји убиства органа било је и то:

1.- Успелих убистава	3
2.- Неуспелих	12

У вези са извршеном реорганизацијом у партији и Ској-у и преласком на терор, поред формирања партизанских одреда у земљи, који су били преко илегалних канала везани са руководством у Београду, током спроведених извиђаја против важнијих функционера не откривених партијских форума, утврђено је поред осталог и следеће:

1. - Спроведена је до максимума конспирација код свих партијских организација и форума;
2. - Одмах после рата на Истоку и преласка наше Пар-

30 Из извештаја Одељења специјалне полиције од 16. марта 1943. сазнајемо да се мисли на Милоша Матијевића. Матијевић је, према речима Благоја Нешковића, постао члан овог форума у првој половини септембра (ухапшен 28. септембра). Исто, стр. 33, 34; Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, стр. 461.

31 Чланови МК СКОЈ-а били су Лука Шунка, Павле Лабат, Марија Рачки, Божидар Стаменковић и Марко Никезић. Полиција је до краја 1941. успела да ухапси све чланове МК СКОЈ-а осим Марка Никезића. ИАБ, УГБ СП – 182/13.

32 Службеници IV одсека ухапсили су и и стрељали Ратка Митровића и Јована Станисављевића. Милан Борковић, *Ској и омладински покрет у Србији 1941-1945*, Београд, 1970, стр. 54; Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, стр. 465.

33 Као члана ПК КПЈ за Војводину Одељење специјалне полиције регистровало је Андрију Полгара, столарског радника и предратног члана ЦК КПЈ. Са сигуношћу се може тврдити да је Полгар ухапшен у јулу 1941, али не каква је била његова функција и улога у КПЈ пред само хапшење. Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1944*, стр. 460; *Београд у рату и револуцији 1941-1945*, стр. 156.

тије на терор, те формирања партизанских одреда, рачунајући на брзу контра офанзиву совјетске армије, Комунистичка партија Југославије издала је налог својим организацијама за формирање т.зв. „десетина“ од симпатизера и других незадовољника данашњег стања у земљи, које су имале да послуже као стални позадински кадар за преузимање власти у Београду у даном моменту. Било је случајева да је код извесних ћелија скоро сваки члан ћелије имао своју десетину коју је идеолошки изграђивао на бази „национално ослободилачке борбе“.

3. - У последње време, пошто није дошло до контра-офанзиве црвене армије, а у земљи партизанских одреда које су водили комунисти углавном разбијени, партија је почетком децембра месеца издала наређење својим организацијама да се формирају т.зв. „ударне тројке“, било од чланова партије било од симпатизера, којима је стављено у задатак да разоружавају руске добровољце, наше добровољце и припаднике српске оружане силе и полицијске органе. Специјално упутство издато је свим члановима организације да будно прате кретање агената политичке полиције, установљавају њихове станове преко некомпромитованих лица убијају их на zgodним местима. Ова служба организована је на тај начин што су чланови партије настојали да преко ухапшених па пуштених лица организују препознавање свих агената и њихову пратњу и проналажење станова. Несумњиво је утврђено да ове „ударне тројке“ уопште не располажу са оружјем, или располажу од случаја до случаја, па им је стављено у задатак да нађу сваки начин на који ће доћи до оружја. То би у једном случају било и разоружавање напред поменутих органа.

4. - „Ударним тројкама“ издата су наређења да немачке војнике не убијају, а исто тако и руске добровољце, у колико им се ови не буду одупрли и покушали да спрече задатак који би „ударна тројка“ имала да изврши, бојећи се одмазде над ухапшенима.

5. - По наређењу партије у Београду и свим местима земље формиран су т.зв. „народно ослободилачки фондови“, који воде специјално одређени одбори додељени месним и реонским Комитетима и партијским јединицама.³⁴ Чланови одбора при месним и реонским Комитетима морају увек бити чланови партије, у чију дужност овај рад спада као посебан сектор рада тога форума, док при јединицама и партијским и скојевским активима у ове одборе улазе непартијци, који су само повезани преко чланова Реонског руководства, који увек мора бити члан партије.

---

34 У предратном периоду подорганизација КПЈ под називом „Црвена помоћ“, имала је за задатак да сакупља прилоге и осталу материјалну помоћ за ухапшене комунисте. По окупацији Југославије ова организација је преименована у „Народни фонд“. У Београду је образован градски одбор „Народног фонда“ чији чланови су сакупљали новац, храну, одећу и осталу помоћ за потребе КПЈ. Раде Ристановић, *н. д.*, стр. 73.

6. - Утврђено је да партија располаже са огромним сумама новца, који се делом састоји у нештемблираним банкнотама, пошто је овај новац заплењен из општинских, јавних и државних каса као и приватних лица на подручју које су партизани држали у својим рукама. Промена овог новца врши се делом у новчаним заводима преко тамо намештених комуниста, а делом у Хрватској, у колико су ове новчанице још увек тамо у оптицају.

7. - Утврђено је да је успостављена добра веза између комуниста са подручја државе Хрватске, а исто тако и са комунистима са подручја Бугарске. Колико се до сада могло установити, ова се веза одржава преко избеглица и војних лица.

Поименично нисам изнео податке о похватаним лицима из појмљивих разлога, али ми је част напоменути да су спискови с напред именованим лицима сачињени и по жељи их могу поденти на увид.

Из напред исложеног види се, да су углавном сви партијски форуми почев од Реонског комитета па на више, како у Београду тако и у земљи разбијени и на тај начин је организовани јединствени рад Комунистичке партије, ако не потпуно онемогућен, оно у многоме отежан. Према најновијим обавештењима данас још увек постоји читав и неразбијен Оркужни комитет у Нишу и Крушевцу, који, како изледа, су делегирали поједине своје чланове да успоставе везу са партијским организацијама других места и настоје формирати Покрајински комитет за Србију, који у зимској сезони има за задатак да изврши реорганизацију целог покрета и тако припреми масе за нову борбу на пролеће, рачунајући на сигурну планску контра офназиву црвених армија.

Износећи предње, част ми је напоменути да су органи Одељења специјалне полиције, односно његовог комунистичког отсека, у много случајева слати у унутрашњост земље и то како у Србији тако и у Банату, те су тамо спроводили потребне извиђаје против ухапшених комуниста, било од стране Немачке војне силе, било путем службе коју су на лицу места организовали. Када се све ово узме у обзир, а нарочито када се узме у обзир под каквим тешким условима се радило, без оружја, без у прво време материјалних средстава, без техничких средстава и већег броја професионалних и идеолошки спремних органа за овај посао, - мора се констатовати да је успех на пољу сузбијања комунистичке пропаганде у Београду ван сваке сумње задовољавајући и да се управо пружило више много, него што се могло очекивати.

Управа града Београда, наставља најенергичније са акцијама противу комуниста на њеној територији, као и противу свију оних лица, која су у ма ком виду суделовала у комунистичко-дефетистичкој акцији, у партизанским и другим одредима у земљи.

Стим у вези предузет је низ сходних мера, а на конференцији од 3 јануара о.г. одржане код Господина Министра унутрашњих

послова, договорене су и све оне потребне мере и кораци, који ће одмах бити предузети, да се чишћење од партизана и других деструктивних елемената, у колико их има у Београду, најрадикалније спроведе.

Према напред изложених фактима, данашње стање комунистичке делатности у Београду може се резимирати овако:

1) Комунистички илегални форуми су потпуно разбијени од стране Управе града, и да се поново оформе треба им времена и људи, што, услед сталне офанзивне акције органа Управе града Београда, ни у ком случају не могу учинити.

2) Појединачна акција комуниста могућа је, али и она у минималној вероватноћи, јер је у свим редовима одакле би могла доћи, имамо пласиране поверенике, тако да смо о свему благовремено обавештени.

3) Учесници у партизанским одредима, који раније нису познати као комунисти, као и други дефетисти који би евентуално потражили уточиште преко зиме у Београду, предузетим мерама биће онемогућени, откривени и уништени.

Да би пак редовно били у току акције, коју води Управа града, почевши од 6 јануара 1942 свакодневно достављају Вам строго поверљиви билтен о дневним догађајима, акцијама, претресима и тд., не износећи имена у тим билтенима, већ ћу вам о томе усмено реферисати.

Достављено:
Председнику Српске владе
и Министру унутрашњих послова.